Pałac Pod Krzysztofory – stan badań, charakterystyka źródeł, postulaty badawcze

Niniejszy artykuł powstał na podstawie dokumentacji historycznej, opracowanej w 2001 roku przez Waldemara Komorowskiego i autora tego tekstu, na zlecenie Muzeum Historycznego Miasta Krakowa[1]. Dziesięć lat, jakie upłynęły od tego czasu, zaowocowało kolejnymi badaniami, zwłaszcza architektonicznymi. Jest więc czas na podsumowanie aktualnego stanu wiedzy; podsumowanie, które byłoby niezbędnym wstępem do monograficznego opracowania jednego z najświetniejszych pałaców miejskich Krakowa.

Pierwsze informacje o pałacu, oparte na „wyrywkowej" znajomości źródeł pisanych i tradycji, dali w połowie XIX stulecia pierwsi badacze zafascynowani krakowskimi zabytkami: młody wówczas absolwent Wydziału Filozoficznego Uniwersytetu Jagiellońskiego Józef Łepkowski (1826–1894)[2] oraz najwybitniejszy może przedstawiciel odchodzącego już pokolenia „starożytników" Ambroży Grabowski (1782–1868)[3]. Kolejny etap – to pierwsza monografia krakowskiego Rynku Głównego autorstwa Józefa Wawel Louisa (1832–1898)[4], którego zasługą jest zwłaszcza zaakcentowanie roli pałacu w dobie powstania krakowskiego 1846 roku[5].

Pałac wcześnie pojawiał się w pracy dotyczącej krakowskich legend: już w 1898 roku zajął się nimi Klemens Bąkowski (1860–1938)[6], z wykształcenia wprawdzie prawnik, lecz z zamiłowania wielce zasłużony badacz dziejów Krakowa. Z dziejami pałacu wiążą się pośrednio prace dotyczące niektórych jego właścicieli, publikowane od przełomu wieków XIX i XX. Już w 1862 roku badania nad rodem Korycińskich zapoczątkował prawnik Konstanty Hoszowski (1805–1884)[7], rodziną Morsztynów zajął się zasłużony historyk mediewista Stanisław Krzyżanowski (1865–1917)[8], rodziną Cyrusów – związany z krakowskim Archiwum Akt Dawnych historyk Adam Chmiel (1865–1934)[9], włoskim mieszczaństwem (w tym związaną z Krzysztoforami rodziną De Stezi) – kolejny wybitny historyk i wydawca źródeł Jan Ptaśnik (1873–1930)[10], postacią nieszczęsnego biskupa krakowskiego Kajetana Sołtyka – Kazimierz Rudnicki[11].

Autorem pierwszej monografii pałacu, ujmującej nie tylko zmiany własnościowe i wydarzenia historyczne, lecz również charakterystykę architektury, był Franciszek Klein (1882–1961)[12]. Oszczędną, wczesnobarokową architekturę pałacu, związał z Adamem Kazanowskim (ok. 1599–1649), marszałkiem nadwornym koronnym, sprawującym od 1640 roku intratny urząd żupnika wielickiego, zaś za twórców architektonicznej formy Andrea i Matteo Castellich. Zakres badań zasłużonego historyka sztuki, jednego z pierwszych w Krakowie zainteresowanych barokiem, był jednak ograniczony z powodu interwencyjnego, publicystycznego charakteru broszurki: chodziło o zażegnanie niebezpieczeństwa rozbiórki pałacu, nabytego w tym celu przez spółkę utworzoną przez kupca Gustawa Bazesa (1912) i opróżnionego z lokatorów (1913). Warto nadmienić, że o ocaleniu pałacu nie zadecydowały bynajmniej władze miejskie (w roku

[1] Komorowski W., Krasnowolski B.: „Pałac »Pod Krzysztofory«, Kraków, Rynek Główny 35. Dokumentacja naukowo-historyczna". Kraków 2001, mps w archiwum Wojewódzkiego Urzędu Ochrony Zabytków w Krakowie (dalej cyt. arch. WUOZ) oraz w archiwum Muzeum Historycznego Miasta Krakowa (dalej cyt. arch. MHK).

[2] Łepkowski J.: *Starożytności i pomniki Krakowa. O starych budowlach krakowskich*. Kraków 1847, s. 54.

[3] Grabowski A.: *Starożytnicze wiadomości o Krakowie*. Kraków 1852, s. 63–65.

[4] J.L. [Wawel Louis J.]: *Przechadzka kronikarza po Rynku Krakowskim*. Kraków 1890.

[5] Wawel Louis J.: *Kronika rewolucji krakowskiej 1846 roku*. Kraków 1898, s. 29, 77–78, 110.

[6] Bąkowski K.: *Podania i legendy krakowskie*. „Józefa Czecha Kalendarz Krakowski na rok 1899" 1898, R. 68, s. 39–66.

[7] Hoszowski K.: *O znakomitych zasługach w kraju rodziny Korycińskich*. Kraków 1862.

[8] Krzyżanowski S.: *Morsztynowie w XV wieku. Karta z dziejów krakowskiego patrycjatu*. „Rocznik Krakowski" 1898, t. 1, s. 236–258.

[9] Chmiel A.: *Herby Cyrusów, mieszczan krakowskich*. „Rocznik Krakowski" 1898, t. 1, s. 269–286.

[10] Paśnik J.: *Z dziejów kultury włoskiego Krakowa*. „Rocznik Krakowski" 1907, t. 9, s. 1–148; idem: *Studia nad patrycjatem krakowskim wieków średnich*. „Rocznik Krakowski" 1913, t. 15, s. 23–95.

[11] Rudnicki K.: *Biskup Kajetan Sołtyk (1715–1788). Monografie z zakresu dziejów nowożytnych*. Kraków–Warszawa 1906.

[12] Klein F.: *Pałac „Pod Krzysztofory" w Krakowie*. Kraków 1914.

1914, wkrótce po publikacji Kleina, wydały nakaz rozbiórki), lecz wypadki wojenne: pałac przetrwał, gdyż został zajęty przez wojsko.

Barokowe dekoracje sztukatorskie dwóch wnętrz pałacowych badał Julian Pagaczewski (1874–1940)[13] w kontekście studiów nad twórczością Baltazara Fontany. Bezpośrednio z nim związał wystrój sztukatorski niewielkiego wnętrza (uznając je za pomieszczenie o charakterze świeckim), zaś *Upadek Faetona* w reprezentacyjnym wnętrzu frontowym uznał za dzieło słabsze, warsztatowe.

Lata międzywojenne nie wniosły wiele do badań pałacu. Poza wspomnianą pracą Pagaczewskiego na uwagę zasługuje źródłowa praca Stanisława Tomkowicza (1850–1933)[14] o domach i mieszkaniach krakowskich z pierwszej połowy XVII wieku, w której opublikowano dokument z 1639 roku dotyczący podziału majątkowego na sześć części, dokonanego przez dzieci zmarłych Abrahama i Agnieszki Rosenbergów. Interpretacja tego bardzo ważnego dokumentu uzmysławia stan budowli sprzed prac prowadzonych staraniem Adama Kazanowskiego. Urzędowy konserwator zabytków Krakowa, historyk sztuki Tadeusz Szydłowski (1883–1942)[15] scharakteryzował przebudowę i konserwację pałacu, podjętą według projektów architekta Wacława Krzyżanowskiego jeszcze w czasie I wojny światowej po ostatecznym zaniechaniu jego wyburzenia.

Autorem kolejnej – po Franciszku Kleinie – monografii architektury pałacu jest historyk sztuki Jerzy Kossowski[16], wieloletni miejski konserwator zabytków. W swej niepublikowanej pracy magisterskiej, napisanej w 1953 roku w Instytucie Historii Sztuki Uniwersytetu Jagiellońskiego pod kierunkiem prof. Adama Bochnaka (1899–1974), wykorzystując dotychczasowe publikacje i materiały archiwalne z wrocławskiego Ossolineum (archiwum Wodzickich) i krakowskiego Archiwum Państwowego, podjął cenną próbę określenia zasadniczych faz budowlanych. Według niego „Kamienica pod Krzysztofory powstała zapewne ze złączenia dwóch domów, tworząc już z początkiem XVI wieku duży blok o dzisiejszej szerokości frontu". Kamienicę tę, noszącą już wówczas obecną nazwę, restaurował rajca olkuski Marcin Iwan, dzięki czemu – jak dowiadujemy się z dokumentu cytowanego już przez Ambrożego Grabowskiego – zyskał krakowskie prawo miejskie. Kolejne ustalenia Kossowskiego dotyczą zmieniających się właścicieli. Jak podkreśla, zapewne już w 1642 roku kamienicę nabył Adam Kazanowski, figurujący trzy lata później jako właściciel pałacu. Kossowski zaprzecza, jakoby Kazanowski mógł być inicjatorem budowy barokowej rezydencji („mógł co najwyżej zacząć przerabiać dom zakupiony, który nazywano pałacem. Śladów tej przebudowy nie ma w obecnym budynku"), a argumentem jest późniejsza (1663) zapiska o odrębnych kamienicach „pod Krzysztofory i drugiej zwanej Chmielowska". Niezwykle istotnym, uchwyconym przez Kossowskiego etapem, jest scalenie własnościowe przez Wawrzyńca Jana z Granowa Wodzickiego, podczaszego warszawskiego, trzech kamienic (obu wspomnianych przyrynkowych w roku 1664 i trzeciej, przy ulicy Szczepańskiej, pozyskanej już w 1650 roku). W rezultacie Kossowski przesunął o kilkadziesiąt lat datowanie barokowego pałacu, wiążąc go nie – jak dotąd – z Kazanowskim, lecz z Wodzickim: „Sądzić należy, że z chwilą kupna powstała już u Wawrzyńca Jana Wodzickiego myśl przebudowy i złączenia tych kamienic (…). Do samej przebudowy doszło z wiosną roku 1682 (…). Budowa pałacu trwała trzy [powinno być: dwa] lata, od 10 marca 1682 do 23 lutego 1684, kiedy to zakończono wszystkie roboty murarskie". Na podstawie źródeł z archiwum Wodzickich Kossowski ustalił autora prac: „Budowę powierzono Jakubowi Solariemu, którego rachunki wymieniają kilkakrotnie". Próbował również, opierając się na materiałach archiwalnych, rekonstruować wyposażenie, w skład którego wchodziły m.in. nabywane przez Wodzickiego w Gdańsku obrazy holenderskie. Reasumując, autor stwierdził: „Jak zatem widzimy, Krzysztofory mają kilka faz budowlanych. Pierwszą było powstanie kamienic mieszczańskich. Zostały one przebudowane na pałac przez Wawrzyńca Jana Wodzickiego w latach 1682–1684. Z czasu Wodzickich pochodzi krużganek i galeria, portale w sieni i hallu I pietra, portal kolumnowy od Rynku, portal w sieni mniejszej i obramienia okienne oraz dekoracja stiukowa Baltazara Fontany. Sołtykowie nie zmieniają zasadniczego charakteru bryły (…). Z początkiem XIX wieku zmiany gospodarcze (…) powodują (…) zasadnicze zmiany w Krzysztoforach. Dziewiętnastowieczna przebudowa zmienia charakter fasady (…). Późniejsze przebudowy nie były już istotne". Analizę stylistyczną Kossowski w zasadzie ograniczył do fazy związanej z Wawrzyńcem Janem Wodzickim, akcentując surowość elewacji utrzymanych w tradycji wczesnego rzymskiego baroku oraz elementy reprezentacyjne, m. in. klatki schodowe motyw galerii, wspartej na parzystych kolumnach.

Na interpretacjach Kossowskiego i ustalonej przezeń faktografii opierały się późniejsze opracowania: krótki zarys dziejów Krzysztoforów autorstwa Stanisława Kobielskiego[17] oraz dokumentacja historyczna, wykonana w ramach krakowskiego oddziału Pracowni Konserwacji Zabytków przez Barbarę Kleszczyńska i autora tego artykułu[18]. To ostatnie, niepublikowane opracowanie, przyniosło ewidencję zabytkowych elementów wyposażenia.

Znaczący postęp badań nad historią kamienicy i pałacu, jej właścicielach, lokatorach i wydarzeniach przyniosła praca

[13] Pagaczewski J.: *Baltazar Fontana w Krakowie*. „Rocznik Krakowski" 1909, t. 11, s. 41–44; idem: *Geneza i charakterystyka sztuki Baltazara Fontany*. „Rocznik Krakowski" 1938, t. 30, s. 1–48.

[14] Tomkowicz S.: *Domy i mieszkania w Krakowie w pierwszej połowie XVII wieku*. Lwów 1922, s. 79–81.

[15] Szydłowski T.: *Kronika. Opieka nad zabytkami miasta (Z działalności Urzędu Konserwatorskiego w latach 1914–1918)*. „Rocznik Krakowski" 1926, t. 20, s. 189–190.

[16] Kossowski J.: „Pałac »pod Krzysztofory«". Kraków 1953. Praca magisterska napisana na Uniwersytecie Jagiellońskim pod kierunkiem prof. A. Bochnaka, mps (kopia w archiwum MHK).

[17] Kobielski S.: *Krzysztofory. Zarys dziejów*. „Krzysztofory. Zeszyty Naukowe Muzeum Historycznego Miasta Krakowa" 1975, z. 2, s. 7–9.

[18] Kleszczyńska B., Krasnowolski B.: „Pałac »pod Krzysztofory«. Dokumentacja historyczna". Kraków 1978, PP PKZ w Krakowie, mps w Arch. WUOZ w Krakowie.

Celiny Bąk-Koczarskiej (1926–2008)[19], historyczki związanej z Muzeum Historycznym Miasta Krakowa. Autorka szczegółowo omówiła przemiany własnościowe, przedstawiając szeroką charakterystykę kolejnych właścicieli i użytkowników na tle dziejów Krakowa. Szczegółowo przedstawiła też przypadające na ostatnie lata przed I wojną światową boje o zachowanie pałacu, zestawiając liczne, ówczesne artykuły prasowe. Podobny charakter ma praca o rodzinie Wodzickich Artura Gerhardta[20], niesięgająca jednak do niepublikowanych materiałów archiwalnych. Wspomnieć należy też dalsze badania dotyczące niektórych postaci związanych z pałacem, zwłaszcza hasła publikowane w *Polskim słowniku biograficznym*, dotyczące Adama Kazanowskiego (Władysław Czapliński, Adam Przyboś)[21] i Jacka Kluszewskiego (Zbigniew Jabłoński)[22]; zasługi tego ostatniego dla początków krakowskiego teatru podkreślał Kazimierz Nowacki (1929–1996)[23].

Istotny postęp badań następuje wraz z rozwojem studiów urbanistycznych, systematycznych badań źródłowych nad krakowskimi pałacami i kamienicami oraz badań terenowych, w tym zwłaszcza architektonicznych, traktujących materialną substancję jako niezwykle ważne – a przy tym obiektywne – źródło historyczne.

Badania urbanistyczne – w skali lokacyjnego centrum urbanistycznego Krakowa – zainaugurowały prace Władysława Grabskiego[24] i Józefa Jamroza[25], ustalające zasadniczą strukturę lokacyjnych bloków zabudowy z podziałem na kuryjne działki miejskie o wymiarach 36 na 72 łokcie (łokieć to 0,586 m), czyli około 21 na 42 m. Dalszym krokiem były opracowywane systematycznie w latach siedemdziesiątych XX wieku studia urbanistyczne bloków w obrębie układu lokacyjnego, wykonywane przez zespoły architektów i historyków sztuki w ramach ówczesnego Miejskiego Biura Projektów. Studium bloku obejmującego pałac Pod Krzysztofory, autorstwa Bogdany Książek i Jolanty Laskowickiej[26], nie rozwinęło jednak sproblematyki samego pałacu. Została ona znacznie szerzej ujęta – w kontekście najstarszej zabudowy tegoż bloku i analizy urbanistycznej – w niepublikowanym studium autorstwa Stanisława Sławińskiego i Joanny Hizyckiej[27]. Za najstarszy element późniejszych Krzysztoforów autorzy uznali kamienną, kwadratową w rzucie budowlę, położoną w głębi działki, akcentując prymitywne cechy detalu: otworu wejściowego w ścianie wschodniej, zamknie tego półkoliście, ujętego ceglanym obramieniem, z kamiennymi blokami w węgarach, przeznaczonymi na osadzenie zawiasów i skobla.

Wspomniane studia bloków zapoczątkowały systematyzowanie danych wynikających ze źródeł pisanych odnośnie stanu własnościowego. Teksty źródłowe z lat 1557–1577, a więc sprzed przebudowy mieszczańskiej kamienicy na magnacką rezydencję, opublikowała i opracowała Bożena Wyrozumska[28]. Są to m.in.: dokument dotyczący podziału kamienicy między Mikołaja i Brygidę Koszlia a Stanisława Bonera z 1560 roku (z wyszczególnieniem wszystkich pomieszczeń w budynku frontowym i w oficynie oraz zabudowy na zapleczu) oraz akt rewizji wiertelniczej kamienicy Brygidy Koszliny z 1577 roku, stwierdzający zły stan budynku.

Wycinkowe badania architektoniczne piwnic przeprowadzili w 1980 roku Waldemar Niewalda i Aleksander Filipowicz[29]. Wykazano średniowieczną metrykę trójpasmowego traktu frontowego (zajmującego pełną szerokość lokacyjnej działki) oraz wtórną dobudowę zarówno traktu przedprożowego, jak komór po stronie zachodniej. Kolejne badania architektoniczne – również wycinkowe – przeprowadzone po 20 latach przez Marka Łukacza[30], ujawniły późnogotyckie wątki w dziedzińcowej elewacji skrzydła bocznego (w obrębie XVII-wiecznej loggii.

Rozwój badań architektonicznych i wiązanie ich z analizami źródeł pisanych przyniosły zdecydowany postęp w badaniach nad przekształceniami krakowskich kamienic, a więc ustalenia niezwykle istotne dla starszych, średniowiecznych faz budowlanych, odnoszących się także do Krzysztoforów. Badania Tomasza Linieckiego[31], Marka

[19] Bąk-Koczarska C.: *Mieszkańcy pałacu „pod Krzysztofory". Właściciele i lokatorzy od XIV do XX wieku*. Kraków 1999.

[20] Gerhardt A.: *Rodzina Wodzickich w Krakowie w XVIII i XIX wieku*. Biblioteka Krakowska, nr 141. Kraków 2001.

[21] *Polski słownik biograficzny* (dalej cyt. *PSB*): Adam Kazanowski. Hasło oprac. W. Czapliński, A. Przyboś. T. 12. Kraków 1966–1967, s. 250–253. Zob. też: Czapliński W.: *Władysław IV i jego czasy*. Warszawa 1972, s. 36, 51, 70, 76, 96, 101, 119, 150, 190, 196, 220, 234, 237–239, 248, 259, 265, 273.

[22] *PSB*: Jacek Kluszewski. Hasło oprac. Z. Jabłoński. T. 13. Kraków 1967, s. 33–35.

[23] Nowacki K.: *Teatra w Polsce*. Warszawa 1991.

[24] Grabski W.: *Średniowieczne przedproża domów krakowskich*. „Biuletyn Krakowski" 1960, t. 2, s. 25–46; idem: *Wybrane zagadnienia z urbanistyki średniowiecznego Krakowa*. „Biuletyn Krakowski" 1961, t. 3, s. 80–110; idem: *Ze studiów nad zabudową mieszkalną średniowiecznego Krakowa*. „Teka Komisji Urbanistyki i Architektury" 1968, t. 2, s. 187–206; idem: *Średniowieczne kamienice krakowskie*. „Teka Komisji Urbanistyki i Architektury" 1970, t. 4, s. 163–180.

[25] Jamroz J.: *Układ przestrzenny Krakowa przed i po lokacji 1257 r.* „Kwartalnik Architektury i Urbanistyki" 1968, t. 12, nr 1, s. 17–49.

[26] Książek B., Laskowicka J., Gil J.: „Blok nr 19 w Krakowie. Ekspertyza konserwatorska". Kraków 1976. Miejskie Biuro Projektów w Krakowie, mps w archiwum Miejskiego Konserwatora Zabytków w Krakowie.

[27] Sławiński S., Hiżycka J.: „Studium historyczno-konserwatorskie bloku nr 19 w Krakowie. Pierwsza faza rozwoju przestrzennego i najstarsza zabudowa". PP PKZ w Krakowie, mps w arch. WUOZ w Krakowie oraz arch. MHK.

[28] Wyrozumska B.: *Opisy kamienicy „Krzysztofory", niegdyś „Morsztynowska"*. „Krzysztofory. Zeszyty Naukowe Muzeum Historycznego Miasta Krakowa" 1986, z. 16, s. 65–73.

[29] Niewalda W., Filipowicz A.: „Sondażowe badania architektoniczne piwnic". Kraków 1980. PP PKZ w Krakowie, mps w arch. WUOZ w Krakowie oraz arch. MHK.

[30] Łukacz M.: [z zespołem]: „Pałac „Pod Krzysztofory", Kraków, Rynek Główny 35. Badania konserwatorskie ściany loggii". Kraków 2000, mps w archiwum Wydziału Rewaloryzacji Zespołów Zabytkowych Krakowa Urzędu Wojewódzkiego w Krakowie.

[31] Liniecki T.: *Dom wójta Henryka z XIII wieku w Krakowie*. „Kwartalnik Architektury i Urbanistyki" 1988, t. 23, nr 4, s. 287–294.

Łukacza[32] i Waldemara Komorowskiego[33], znacznie rozwijając i poszerzając wcześniejsze tezy Józefa Jamroza[34], przyniosły ustalenie zasadniczych, powtarzających się w poszczególnych obiektach, faz przekształceń architektonicznych krakowskich kamienic; przyniosły też istotne ustalenia w zakresie socjotopografii, wykazując szczególnie wczesny i aktywny rozwój zabudowy przyrynkowej. Do najwcześniejszej fazy, będącej bezpośrednią konsekwencją Wielkiej Lokacji miasta na prawie magdeburskim w 1257 roku, odniesiono kamienne budowle o rzucie zbliżonym do kwadratu, wpisane w granice lokacyjnych działek (pełnych lub połówkowych, czyli kuryjnych lub półkuryjnych), z wyraźnie występującymi w wątku warstwami wyrównawczymi, niepodpiwniczone (ich ujawnianie w dzisiejszych piwnicach wynika z podniesienia się poziomu terenu), parterowe lub jednopiętrowe, niemal pozbawione detalu, kryte stropami, sytuowane niekiedy w pierzei, niekiedy w głębi działek. Zabudowa tego rodzaju, technologicznie zbieżna z murami obronnymi wznoszonymi od czasów Wacława II Czeskiego, najstarszymi kramami w obrębie Rynku, prezbiterium kościoła Św. Krzyża – powstawała od drugiej połowy XIII wieku po pierwszą tercję XIV stulecia. Kolejną fazą było wykształcenie się około połowy XIV stulecia i rozwój dominującego typu krakowskiej kamienicy mieszczańskiej, murowanej z cegły (z kamiennymi, często bogato kształtowanymi detalami architektonicznymi), sytuowanej w pierzei (gdzie tworzyła zwarta linię zabudowy wraz z sąsiednimi kamienicami), co najmniej jednopiętrowej (często dwupiętrowej), dwutraktowej, o dwu- lub trójpasmowym układzie wnętrza, w wypadku działek narożnych dysponującej skrzydłem bocznym. Dla kamienic przyrynkowych szczególnym – podkreślającym prestiż właściciela – elementem stały się wyprowadzone ponad ówczesny poziom terenu trakty przedprożowe. Przeobrażenia z doby renesansu, manieryzmu i baroku – analizowane przez Waldemara Komorowskiego[35] – przyniosły istotne przekształcenia brył (zastępowanie wysokich dachów attykami, postępujące dynamicznie od roku 1541) i fasad (tynki, dekoracje malarski, sgraffita), przy drugorzędnych korektach rzutów (wprowadzanie klatek schodowych).

Na tle wspomnianych ustaleń badawczych dotyczących zagospodarowywania lokacyjnych działek oraz przekształceń architektonicznych kamienic, fazy budowlane Krzysztoforów – od najstarszych po nowożytną, magnacką rezydencję – określał Waldemar Komorowski[36]. Najstarszą związał z położoną w głębi działki kamienną, kwadratową w rzucie (wieżową?) budowlą, która powstać mogła już w wieku XIII. Fazę budowlaną wyodrębnioną w badaniach Niewaldy i Filipowicza powiązał z rozbudową dokonaną w pierwszej połowie XIV wieku; przyniosłaby ona – w końcowym etapie – wykształcenie skrzydła przy ulicy Szczepańskiej, powiązanie części frontowej ze wspomnianą budowlą kamienną i dobudowę przedproża.

Mniejsze zainteresowanie budziły przekształcenia barokowe. Adam Miłobędzki (1924–2003)[37] w syntetycznej pracy o architekturze polskiej XVII wieku przyjął ustalenia Kossowskiego odnośnie do datowania elewacji pałacu i związku fazy z lat 1682–1684 z Jakubem Solarim, jednak powstanie galerii i loggii arkadowej odniósł do lat czterdziestych XVII wieku i działalności Adama Kazanowskiego, wskazując na związki tej architektury z Konstantym Tencallą. Rozwijały się badania nad barokowym wystrojem. Elementy z tzw. czarnego marmuru dębnickiego zestawił w syntetycznej pracy o tym zjawisku Władysław Tatarkiewicz (1886–1980)[38]. W badaniach nad twórczością Baltazara Fontany szczególne znaczenie ma wydana w Szwajcarii monografia autorstwa Mariusza Karpowicza[39]. W kontekście pałacu Pod Krzysztofory należy wspomnieć artykuły Henryka Świątka[40], inter-

[32] Łukacz M.: Układ funkcjonalny krakowskiej kamienicy mieszczańskiej. W: *Materiały z II Międzynarodowego Sympozjum Konserwacji Zabytków Architektury i Urbanistyki*. Kraków 1986; idem: *Pierwsze fazy kształtowania się dominującego typu kamienicy krakowskiej*. „Teka Komisji Urbanistyki i Architektury" 1988, t. 22, s. 9–18; idem: „Przemiany przestrzenne krakowskiej działki lokacyjnej do połowy XVII w.". Kraków 1992. Praca doktorska, napisana na Politechnice Krakowskiej, mps; idem: Metrologia i pierwsza faza zabudowy staromiejskiej domów lokacyjnego Krakowa. W: *Międzynarodowa konferencja konserwatorska Kraków 2000. Materiały konferencyjne*. T. 3. Kraków 1993, s. 92–101; idem: *Pierwsze przemiany przestrzenne domów mieszczańskich lokacyjnego Krakowa*. „Sprawozdanie Komisji Urbanistyki i Architektury PAN" 1996 (czerwiec), s. 26–38; idem: Przemiany układu funkcjonalno-przestrzennego krakowskich domów mieszczańskich w okresie gotyku i początku renesansu. W: *Międzynarodowa Konferencja Konserwatorska. Kraków 2000. Materiały konferencyjne*. Kraków 2001, s. 415–419.

[33] Komorowski W.: *Najstarsze kamienice krakowskie*. „Kwartalnik Architektury i Urbanistyki" 1997, t. 42, nr 2, s. 107–119; idem: *Kamienice i pałace Rynku krakowskiego w średniowieczu*. „Rocznik Krakowski" 2002, t. 68, s. 53–73.

[34] Jamroz J.: *Mieszczańska kamienica krakowska, wiek XIII–XV*. Kraków 1983.

[35] Komorowski W.: Domy Rynku krakowskiego w XVI i XVII wieku (do pierwszego najazdu szwedzkiego). W: *Między gotykiem a barokiem. Sztuka Krakowa XVI i XVII wieku. Materiały sesji naukowej zorg.* […] *20 marca 1993 roku*. Red. E. Fiałek. Biblioteka Krakowska, nr 136. Kraków 1997, s. 23–54.

[36] Zob. przyp. 1, 33; *Encyklopedia Krakowa*: Pałac Pod Krzysztofory. Hasło oprac. W. Komorowski. Red. prowadzący A.H. Stachowski. Warszawa–Kraków 2000, s. 723–724; Komorowski W., Kęder I.: „Dom mieszkalny »Krzysztofory«", 1999, karta ewidencyjna, mps, Ośrodek Dokumentacji Zabytków w Warszawie

[37] Miłobędzki A.: *Architektura polska XVII wieku*. Warszawa 1980, s. 253.

[38] Tatarkiewicz W.: *Czarny marmur w Krakowie*. „Prace Komisji Historii Sztuki" 1952, t. 10, s. 80–151; idem: *O sztuce polskiej XVII i XVIII wieku*. Warszawa 1966.

[39] Karpowicz M.: Baltazar Fontana. Warszawa 1994. (Przekład z jęz. wł.: idem: *Baldasar Fontana 1661–1733. Un berninico ticinese in Moravia e Polonia*. Lugano 1990). Zob. recenzja: Ryszarda Depty w: „Biuletyn Historii Sztuki" 1992, t. 54, s. 82–86.

[40] Świątek H.: *Strącenie Faetona (pamflet polityczny Anny Marii Wodzickiej na Augusta II)*. „Krzysztofory. Zeszyty Naukowe Muzeum Historycznego Miasta Krakowa" 1984, z. 11, s. 7–13.

pretującego *Strącenie Faetona* jako pamflet polityczny Anny Marii Wodzickiej (wdowy po Wawrzyńcu) na króla Augusta II, oraz Marii Zientary[41], która – odmiennie niż wcześniej Pagaczewski – niewielkie wnętrze z wystrojem sztukatorskim Fontany uznała za kaplicę.

Próbę podsumowania i rozwinięcia scharakteryzowanych wyżej badań podjęli Waldemar Komorowski i wyżej podpisany, opracowując niepublikowaną, trzecią z kolei – po dziełach Kleina i Kossowskiego – monografię architektury pałacu[42]. Autorzy wyróżnili szereg faz budowlanych, przy czym początkowe rozpatrywali odrębnie dla narożnej kamienicy przyrynkowej Pod Krzysztofory (Morsztynowskiej) i dla orientowanej do ulicy Szczepańskiej kamienicy Chmielowskiej.

Za najstarszą fazę budowlana tej pierwszej uznali wspomnianą, kamienną, może wieżową budowlę w głębi rzutu, której cechy „sytuują [ją] w grupie najstarszych domów krakowskich, wiążąc ją zwłaszcza z wieżą wójtowska przy ulicy Brackiej 3/5, wzniesioną w ostatnim dziesięcioleciu XIII wieku lub na początku następnego stulecia", przy czym „narożne położenie posesji stanowi dodatkową przesłankę świadczącą za tak wczesnym datowaniem". Do fazy drugiej, datowanej na pierwszą połowę XIV w., odnieśli „budynek przyrynkowy o proporcjach boków 2:1", wypełniający całą szerokość działki, podkreślając, że – zgodnie ze wspomnianymi ustaleniami badań architektonicznych Niewaldy i Filipowicza – prace prowadzono w dwóch etapach: w późniejszym powstałoby „skrzydło wzdłuż ulicy Szczepańskiej, wypełniając dodatkowo przestrzeń między wieżą z wieku XIII i partią przyrynkową". Trzecia faza – może zbliżona czasowo do wspomnianej dobudowy skrzydła i nadaniu całości rzutu litery L – przyniosłaby budowę przedproża, określonego jako „jedno z wielu, jakie powstawały w domach rynkowych w drugiej połowie wieku XIV", przy czym „przedproże Krzysztoforów jest jednym z największych, dorównuje analogicznej konstrukcji w kamienicy Hetmańskiej". Zdaniem autorów ówczesne prace – przeprowadzone około połowy, a najpóźniej w trzeciej ćwierci XIV wieku – wiązać należy z okresem, w którym kamienica – zgodnie z cytowanymi ustaleniami Bąk-Koczarskiej - należała do rodu Spicymirów, a więc zapewne Leliwitów. Faza czwarta, późnośredniowieczna (XV wiek), była w ówczesnym stanie badań jeszcze nieuchwytna: „rekonstrukcja oparta być może jedynie na domniemaniach, analogiach i szczupłych wzmiankach, w rodzaju wiadomości, że w roku 1423 dom był *wielki*"; autorzy wyprowadzili stąd wniosek, „że drugie piętro Krzysztoforów powstało na początku tego stulecia. Nie oznacza to jednak, że cała kondygnacja została wystawiona w materiale trwałym (…). Drugie piętro (…) murowane było prawdopodobnie tylko w części frontowej, trakt tylny [byłby] z całości z drewna". Gmach frontowy miał już wówczas cechy reprezentacyjne: „frontowa część budynku mieściła obszerne wnętrza, z których największe, nazywane *palatiami*, urządzone na piętrze, służyły celom reprezentacyjnym. Wzorowano je na wielkich *sieniach* zamkowych". Do fazy późnośredniowiecznej autorzy odnieśli zabudowę „w tylnej partii działki: wzdłuż ulicy Szczepańskiej wystawiono parterowy (zapewne) budynek, nazywany w czasach nowożytnych *pobocznim gmachem* (…), pełniący w części rolę bocznego skrzydła budynku frontowego, w części zaś oficyny (…). Znaczna jego część znajdowała się na tym [niezabudowanym] fragmencie parceli, która w poprzednim stuleciu była osobną działką, zwrócona frontem do ulicy Szczepańskiej". Ostatnią, piątą fazę przekształceń budynku przed scaleniem, stanowiłyby drugorzędne, nowożytne przekształcenia dokonywane staraniem Morsztynów (m.in. rozpoczęta po 1570 roku budowa nowej, dwupiętrowej oficyny tylnej) i wspomnianego rajcy olkuskiego Marcina Iwana w roku 1590.

Kamienica Chmielowska zdaniem autorów „powstała prawdopodobnie przez połączenie przed połową XIV wieku zabudowań dwóch posesji, z których zachodnie przetrwały do wysokości drugiego piętra pałacu Krzysztofory (…). Pozostałością zabudowy posesji wschodniej są prawdopodobnie mury obwodowe traktu tylnego do wysokości parteru; w ich obrębie mieści się obecnie barokowa (…) klatka schodowa i sień z ulicy Szczepańskiej". Kolejną fazę datowano „nie później niż w trzeciej ćwierci XVI wieku", gdy „zbudowano wysoki strych i dach pogrążony", którego reliktem „są otwory wylotów (…) rynien, zachowane na wysokości trzeciego piętra w zachodniej części elewacji od ulicy Szczepańskiej".

Dalsze przekształcenia nastąpiły po scaleniu obu kamienic jako magnackiego pałacu staraniem Adama Kazanowskiego. Autorzy – w ślad za Miłobędzkim – uważają działania Kazanowskiego za bardziej znaczące niż w ujęciu Kossowskiego. Podkreślają, że „sugestię [Miłobędzkiego] o powstaniu krużganku za Kazanowskiego zdaje się potwierdzać brak wzmianek o wydatkach na jej budowę w drobiazgowych rachunkach dworu Wodzickich (obecnie w Ossolineum)". Odnośnie do ukształtowania elewacji, przyjmując zaakceptowaną przez Miłobędzkiego tezę Kossowskiego o datowaniu na lata 1682–1684, podkreślają, iż „nie można (…) zgodzić się z opinią [Miłobędzkiego], że fasada od strony Rynku miała lizeny, skoro wierny w szczegółach obraz Michała Stachowicza [z 1796 roku, przedstawiający pochód księcia Auersperga] ukazuje jedyni boniowanie na narożnikach". Na podstawie tegoż przekazu stwierdzają: „Uchodzi uwadze dotychczasowych badaczy fakt, iż pałac nie miał czwartej kondygnacji, a jedynie imitujący trzecie piętro rząd okienek oświetlających dodatkowo wielkie sale drugiego piętra (w najlepszym wypadku wskazywałoby to na istnienie bardzo niskiego, gospodarczego mezzanino)". Dokonali krótkiej analizy stylistycznej obu faz barokowych – z czasów Kazanowskiego i Wodzickiego – decydujących o kształcie pałacu: „W architekturze widoczne jest powiązanie anachronicznych dla czasów budowy (…) tendencji wczesnego baroku rzymskiego, przenikających się z renesansowymi tradycjami krakowskimi, z nowymi w drugiej połowie XVII wieku prądami baroku włoskiego i francuskiego. Surowym elewacjom zewnętrznym, ożywionym przez wykwintny kamienny detal, przeciwstawiono bogactwo formy dziedzińca arkadowego z unikatowym [w skali krakowskiej] zestawieniem kolumn

[41] Zientara M.: *Buduar czy kaplica*?. „Krzysztofory. Zeszyty Naukowe Muzeum Historycznego Miasta Krakowa" 1986, z. 13, s. 65–73.

[42] Zob. przyp. 1 w tym artykule.

parami. Wyraźnie zachowawcze formy prezentuje kamieniarka portali we wnętrzach i obramień okiennych. Formy rzeźbiarskie, występujące rzadko, np. w portalu drugiej sieni, są zaskakująco prymitywne". Kolejne fazy, przynoszące „w zasadzie kres (…) rezydencjonalnej funkcji", o mniejszym znaczeniu, określono następująco: prace prowadzone staraniem Jacka Kluszewskiego (XVIII/XIX wieku) z wprowadzaniem wczesnoklasycystycznego detalu (przez Szczepana Humberta i Sebastiana Sierakowskiego?), wprowadzenie obecnych form dachów (1865, 1878–1879), remont – o konserwatorskich aspektach – podjęty w 1917 roku według projektu architekta Wacława Krzyżanowskiego (jako przeciwstawienie zamiarowi rozbiórki) i budowa trzeciego piętra w skrzydłach północnym i zachodnim (początek lat trzydziestych XX wieku).

Kolejne, znaczące uzupełnienia stanu rozeznania starszych faz kształtowania zabudowy, przyniosły badania architektoniczne przeprowadzone przez Łukasza Holzera i Stanisława Cechosza[43], związane zwłaszcza z adaptacjami piwnic przez Muzeum Historyczne i eksponowaniem – również dla celów muzealnych – przedproża. Odnotować też należy znaczny postęp w prowadzonych przez Waldemara Komorowskiego badaniach nad architekturą krakowskich kamienic mieszczańskich i pałaców miejskich[44], co pozwala na ujęcie problematyki Krzysztoforów w kontekście przekształceń architektonicznych miasta doby średniowiecznej i nowożytnej. Ważnym osiągnięciem badawczym są ustalenia Genowefy Zań-Ograbek dotyczące godła Krzysztoforów[45]. Wbrew tezie powtarzanej powszechnie w literaturze naukowej, a sformułowanej przed ponad 60 laty przez Tadeusza Dobrowolskiego (1899–1984)[46], nie jest to gotycka rzeźba św. Krzysztofa znajdująca się obecnie w zbiorach krakowskiego Muzeum Narodowego, na co wyraźnie wskazuje wnęka odkryta w fasadzie pałacu podczas ostatnich (2011) badań architektonicznych.

Odrębny dział stanowią publikacje charakteryzujące prace konserwatorskie[47] oraz projekty konserwatorskie, dokumentacje i sprawozdania z prac[48].

Zasób źródeł – poza tkwiącymi w murach budynku i warstwach kulturowych, wymagającymi dalszych badań architektonicznych, stratygraficznych tynków i archeologicznych – zapewne nie ulegnie już istotnemu poszerzeniu. Zdecydowaną większość tego obszernego materiału zestawili Komorowski i niżej podpisany w cytowanym studium[49].

Spośród źródeł pisanych publikowanych szczególne znaczenie mają księgi wiertelnicze z lat 1568–1606[50]. Znajdujemy tu m.in. teksty rewizji: sporządzonej w 1570 roku na prośbę Brygidy, wdowy po Mikołaju Koszlia, obejmującą kamienicę frontową, skrzydło boczne od ul. Szczepańskiej i oficynę tylną (określoną jako *hintergmach*) i dokumentującą zły stan całości[51]; spisanej w 1578 roku, a dotyczącej wprawdzie kamienicy odpowiadającej północnej części dzisiejszej przy Rynku 34 (to jest części dzisiejszego pałacu Spiskiego), należącej wówczas do Seweryna Zaiferta, stwierdzającej krytyczny stan Krzysztoforów (zamakają piwnice „przez mur i ścianę poboczną z kloaki kamienice potomków pana Koszlie, zaś dach od domu potomków (…)

[43] Cechosz S., Ł. Holcer Ł.: *O początkach pałacu »Pod Krzysztofory« w świetle najnowszych badań architektonicznych*. „Krzysztofory. Zeszyty Naukowe Muzeum Historycznego Miasta Krakowa" 2006, z. 24, s. 7–20; eidem: *Średniowieczne przedproże przed pałacem „Pod Krzysztofory«*. „Krzysztofory. Zeszyty Naukowe Muzeum Historycznego Miasta Krakowa" 2007, z. 25, s. 7–24.

[44] Komorowski W.: Pałace baroku i klasycyzmu. w: *Pałace miejskie Krakowa. Materiały sesji naukowej odbytej 18 maja 2002 roku*. Red. J.M. Małecki. Kraków 2003; idem: Rozwój urbanistyczno-architektoniczny Krakowa intra muros (od połowy XIV wieku). W: *Kraków. Nowe studia nad rozwojem miasta*. Red. J. Wyrozumski. Biblioteka Krakowska, nr 150. Kraków 2007, s. 153–188; Komorowski W., Follprecht K.: Rozwój urbanistyczno-architektoniczny Krakowa intra muros w czasach nowożytnych. W: *Kraków. Nowe studia*…, s. 189–296; eidem: Rozwój urbanistyczno-architektoniczny Krakowa w obrębie murów od połowy XIV do końca XVIII wieku. W: *Atlas historyczny miast polskich*. Red. R. Czaja. T. 5. *Małopolska*. Z. 1. *Kraków*. Red. Z. Noga. Kraków 2007, s. 11–17; Komorowski W., Sudacka A.: *Rynek Główny w Krakowie*. Red. nauk. O. Czerner. Wrocław 2008.

[45] Por. artykuł Genowefy Zań-Ograbek w tym zeszycie, s. 37–46.

[46] Dobrowolski T.: *Sztuka Krakowa*. Kraków 1950, s. 137.

[47] Krasnowolski B.: *Odnowa zabytków Krakowa. Geneza, cele, osiągnięcia, zamierzenia. Album z okazji XXV lat działalności Społecznego Komitetu Odnowy Zabytków Krakowa*. Kraków 2004, s. 111, 112.

[48] Kowarsky B.: „Konserwacja portalu głównego pałacu „»Pod Krzysztofory«. Dokumentacja powykonawcza". Kraków 1987, mps. Ta i wymienione poniżej dokumentacje dostępne w archiwum Wydziału Rewaloryzacji Zabytków i Dziedzictwa Narodowego w Krakowie; idem: Konserwacja portalu, kolumnady i łuku bramy wjazdowej w dziedzińcu pałacu „»Pod Krzysztofory«". Dokumentacja powykonawcza". Kraków 1988 mps; Grochal A., Magrysiewicz-Dobrzańska K.: „Sprawozdanie z prac konserwatorskich przy elementach kamiennych sieni pałacu »Pod Krzysztofory«". Kraków 1997, Renowacja – Eugeniusz Grochal, mps; Łukacz M. [z zespołem]: „Projekt techniczny zagospodarowania dziedzińca i podworca". Kraków 1998, Francuz s.c. – Przedsiębiorstwo Budowlane w Krakowie, mps; Obarzanowski M.: Konserwacja kamieniarki dziedzińca wewnętrznego pałacu »Pod Krzysztofory«. Dokumentacja konserwatorska". Kraków 1999, Kamex s.c. Konserwacja Obiektów Zabytkowych, Podłęże, mps; Obarzanowski M., Wawrzkiewicz M.: „Dokumentacja rysunkowa i fotograficzna stanu zachowania marmurowej, barokowej obudowy fontanny". Kraków 1999, Kamex s.c. Konserwacja Obiektów Zabytkowych, Podłęże, mps; Wawrzkiewicz M.: [z zespołem]: „Dziedziniec wewnętrzny pałacu »Pod Krzysztofory«". Dokumentacja konserwatorska". Kraków 2000, Kamex s.c. Konserwacja Obiektów Zabytkowych, Podłęże, mps.

[49] Komorowski W., Krasnowolski B.: „Pałac…", s. 8 oraz il. 2–32.

[50] *Księga wiertelnicza krakowska = Quartaliensium recognitiones et divisiones. Ze zbiorów Archiwum Państwowego w Krakowie***.** Wyd. K. Jelonek-Litewka, A.Litewka, Ł. Walczy (skorowidz: K. Follprecht, W. Komorowski), cz. I (1568–1577). Kraków 1997; cz. II (1678–1591). Kraków 1998; cz. III (1592–1597). Kraków 1999; cz. IV (1598–1602). Kraków 2000.

[51] *Ibidem*, cz. I, nr 73.

pana Koszlie jest dziurawy")[52]; opisującej w 1582 roku zaplecza kamienicy Brygidy Jastrzębskiej (Koszlia) od strony kamienicy Antoniego De Stezi[53]; podobne przekazy z tegoż roku i z roku 1590[54]; kamienicy Antoniego de Stezi z 1596 roku[55] Jak wspomniano, dwa opisy kamienicy – z lat 1560 i 1577 – opublikowała Bożena Wyrozumska[56]. Testament Adama Kazanowskiego z 1649 roku opublikował Ludwik Kubala[57]; Krzysztofory są tu określone jako pałac. Spośród starodruków wymienić należy *Annalium Poloniae* Wespazjana Kochowskiego (1688), gdzie wspomniano o weselu Franciszka Korycińskiego i Marianny Michałowskiej, jakie odbyło się w 1660 roku w Krzysztoforach w obecności królewskiej pary, Jana Kazimierza i Marii Ludwiki[58]. Pojedyncze informacje o pałacu znaleźć można w publikacjach pamiętnikarskich i wspomnieniowych[59].

Istotne źródła pisane – niepublikowane znajdują się w krakowskim Archiwum Narodowym i we wrocławskim Ossolineum. W archiwum w Krakowie szczególne znaczenie mają *Acta Consularia*[60], a zwłaszcza akta wiertelnicze z lat 1568–1794[61]. Dla późniejszych przekształceń istotne są akta budowlane z XIX i pierwszej połowy XX wieku[62]. Wyrywkowe wypisy z akt miejskich sporządzał Żegota Pauli; jego notatki przechowywane są w Bibliotece Jagiellońskiej[63]. W tekach Żegoty Paulego zachował się tzw. Regestr Biedrzyckiego[64] sporządzony w 1632 roku pod kątem kwater dla gości przybywających na koronację Władysława IV Wazy, wymieniający w Krzysztoforach szereg pomieszczeń (11 izb, osiem „sklepów" czyli wnętrz sklepionych i dwie piwnice).

W Zakładzie Narodowym im. Ossolińskich we Wrocławiu[65] znajdują się dokumenty Wawrzyńca Jana i Marii Anny z Grattów Wodzickich oraz akta dotyczące bezpośrednio pałacu Krzysztofory[66].

Przegląd źródeł planistycznych rozpocząć należy od planu Rynku Głównego, opracowanego w roku 1787 przez budowniczego Dominika Pucka (1723–1789)[67]: zaznaczono tu rzuty frontowych traktów wszystkich domów przyrynkowych. Kolejny plan – obejmujący rzuty parteru i pierwszego piętra – to projekt adaptacji opracowany w 1796 roku staraniem Jacka Kluszewskiego[68]. Późniejsze plany[69] są nieliczne i dotyczą szczegółów: z 1865 roku pochodzi projekt przebudowy dachu nad zachodnia częścią pałacu, z 1878 roku sygnowany przez budowniczego Maurycego Tlachno projekt dzisiejszego dachu nad częścią frontową (na przekroju zaznaczono profil likwidowanego dachu wysokiego), z 1883 roku projekty przekształceń lokali sklepowych w skrzydle od ulicy Szczepańskiej i budowy pawilonu sklepowego na zapleczu pałacu (narożnik ulicy Szczepańskiej 6 i ulicy Jagiellońskiej) autorstwa Antoniego Siedeka; zachowały się też projekty witryn sklepowych z lat 1873 (budowniczy Jacek Matusiński), 1882 (budowniczy Bronisław Müller), 1890 (budowniczy Władysław Grabowski). Zachował się komplet projektów z okresu restauracji pałacu z roku 1916, sygnowanych pieczęcią *C.k. Namiestnictwo. Biuro Architektoniczne. Sekcja budowlana. Kraj. Centrala dla Gosp. Odbud. Galicji*, opracowanych zapewne z udziałem architekta Wacława Krzyżanowskiego. Z lat międzywojennych XX wieku pochodzą projekty porządkowania elewacji od ulicy Szczepańskiej (1923) i przyziemia fasady z usunięciem witryn sklepowych (1928; inż. inż. Stanisław Filipkiewicz, Juliusz Kolarzowski) oraz projekt nadbudowy trzeciego piętra z 1929 roku.

Ikonografia Krzysztoforów opracowana została przez Pracownię Ikonografii Krakowa krakowskiego Muzeum Narodowego; większość przekazów opublikował twórca Pracowni, Jerzy Banach[70]. Fasadę i bryłę pałacu (z wysokim dachem) widać na szczegółowym obrazie Michała Stachowicza z 1796 roku, przedstawiającym *Wjazd księcia Karola von Auersperga do Krakowa*[71]. Podobne ujęcie mamy na ry-

[52] *Ibidem*, cz. II, nr 224.

[53] *Ibidem*, nr 294.

[54] *Ibidem*, nr 297, 415.

[55] *Ibidem*, cz. III, nr 596.

[56] Zob. Wyrozumska B.: *Opisy kamienicy „Krzysztofory"…*, *passim*.

[57] Kubala L.: *Szkice historyczne*. Ser. 2. Lwów 1880, s. 120.

[58] Kochowski W.: *Analium Poloniae* (…). Cracoviae 1688, s. 494, 495; informację tę odnotowała: Bąk-Koczarska C.: *Mieszkańcy pałacu*…, s. 62.

[59] Mączyński W.: *Dziennik zdarzeń w mieście Krakowie w czasie Konfederacyi Barskiej*. Wyd. W. Konopczyński. Biblioteka Krakowska, nr 43. Kraków 1911, s. 16, 38; Kopff W.: *Wspomnienia z ostatnich lat Rzeczypospolitej Krakowskiej*. Kraków 1906, s. 49, 80, 83, 110, 112; Wawel Louis J.: *Kronika*…, s. 29, 77, 78, 110.

[60] Archiwum Narodowe w Krakowie (dalej cyt. ANKr), *Acta Consularia* 444, s. 286–287, 836–841 (wspomniane dokumenty z lat 1557 i 1560 publikowane przez Bożenę Wyrozumską, zob. Wyrozumska B.: *Opisy kamienicy „Krzysztofory"*…, s. 102, 103, 103–107).

[61] ANKr, Akta wiertelnicze, seria 1568–1794, rkps 1377, s. 82 (tekst publikowany: Wyrozumska B.: *Opisy kamienicy „Krzysztofory"*…, s. 107, 108), 409; rkps 1378, s. 12, 20, 44, 45, 113, 114, 148, 188, 418, 419, 470, 525, 526; rkps 1379, s. 44, 319; rkps 1408, s. 203, 204, 315; rkps 1409, s. 165, 193, 194; rkps 1410, s. 355, 356.

[62] ANKr, Akta budowlane, 1. poł. XIX w., nr inw. ABM, fasc. 1; 2. poł. XIX – 1. poł. XX w., nr inw. ASN, fasc. 317.

[63] Biblioteka Jagiellońska (dalej cyt. BJ), Teki Żegoty Paulego, rkps 5354, lata 1551, 1644 (wzmianka o mieszkającym w Krzysztoforach aptekarzu Hallerze): *Lapidea Morstinowska cum signo Christopheri olim Gregorii Morstin advocati crac*.

[64] *Regestr gospód wszystkich w* (…) *Krakowie* (…) *przez Jakuba Aleksandra Biedrzyckiego* (…) *zrewidowanych*; BJ, Teki Żegoty Paulego, rkps 5357, t. 5, s. 9, 10.

[65] Turska J.: *Archiwum Wodzickich z Kościelnik w zbiorach Zakładu Narodowego im. Ossolińskich we Wrocławiu*. Wrocław 1953.

[66] Zakład Narodowy im. Osolińskich we Wrocławiu, rkps 11577/III, 11592/III.

[67] Plan wielokrotnie reprodukowany, po raz pierwszy w artykule: Tomkowicz S.: *Plan Rynku krakowskiego z roku 1787*. „Rocznik Krakowski" 1907, t. 9, plansza po s. 176.

[68] ANKr, Akta Gubernialne.

[69] ANKr, nr inw. ABM, fasc. 317.

[70] Banach J.: *Ikonografia Rynku Głównego w Krakowie*. Kraków 1998, poz. 16, 17, 127, 145–147, 149, 150, 154.

[71] Oryginał w Muzeum Historycznym Miasta Krakowa, nr inw. MHK-569/III.

Zachodnia pierzeja Rynku Głównego, po prawej Pałac pod Krzysztofory, ok. 1865–1870, fot. I. Krieger; w zbiorach MHK, nr inw. MHK-7144/K

sunku Łukasza Kozakiewicza z 1827 roku[72]; zestawiając oba przekazy dostrzegamy m. in. nadbudowę trzeciego piętra. Kolejnym dokładnym przekazem jest fotografia Ignacego Kriegera z około 1865 roku[73], ukazująca bryłę, fasadę oraz – w skrócie – elewację od ulicy Szczepańskiej. Z okresu walki o zachowanie Krzysztoforów, tj. z 1912 roku, pochodzą fotografie Antoniego Pawlikowskiego[74], ukazujące fasadę oraz – w skrócie – elewacje od ulicy Szczepańskiej. Widzimy tu już obecna bryłę (ze ścianką kolankową przesłaniającą niski dach) oraz rozbudowane witryny, przesłaniające na parterze całą fasadę. Nieco później, przed rokiem 1915, Pawlikowski sfotografował Krzysztofory od północnego zachodu, z placu Szczepańskiego[75]. Kolejne fotografie Pawlikowskiego, wykonane około 1918 roku podczas restauracji prowadzonej pod kierunkiem Krzyżanowskiego[76], pokazują fragment przyziemia elewacji północnej podczas usuwania wyprawy tynkowej i eksponowania kamiennego cokołu w strefie parteru oraz fragment głównej klatki schodowej. Z tegoż okresu pochodzą dwie fotografie dziedzińcowej loggii arkadowej, z obmurowanymi jeszcze bliźnimi kolumnami: widok ogólny (wraz z galerią na piętrze) wykonany z góry, od południowego zachodu[77] oraz kolejne zdjęcie Pawlikowskiego[78], ukazujące wnętrze loggii od strony wschodniej. Po restauracji Krzyżanowskiego, zapewne około roku 1920, powstała fotografia Stanisława Gabriela Żeleńskiego[79], ukazująca loggię i galerię od południowego zachodu, po likwidacji obmurowań kolumn. Na wzmiankę zasługuje też rysunek Franciszka Turka z 1913 roku[80], pokazujący wnętrze sieni prowadzącej z ulicy Szczepańskiej, wraz z portalem bocznej klatki schodowej i zabudową przy dziedzińcu.

Pałac Pod Krzysztofory – obok innych krakowskich pałaców, kościołów, synagog, najwybitniejszych budowli użyteczności publicznej – należy do tych dzieł architektury, jakie domagają się opracowania monograficznego. Scharakteryzowane, a niekiedy tylko wymienione wyżej materiały, istniejące opracowania zarówno publikowane, jak i niepublikowane oraz różnorodne źródła, wymagają syntetycznego podsumowania. Podejmując trud opracowania monografii nie należy martwić się, że nie wiemy jeszcze „wszystkiego", bo nigdy się tego nie dowiemy. Zawsze

[72] ANKr, nr inw. E 26, ryc. 4.

[73] BJ, Zbiory Graficzne, nr inw. IF 7310.

[74] Muzeum Uniwersytetu Jagiellońskiego, nr inw. 5970, 3806.

[75] ANKr, nr inw. A V/1002.

[76] Muzeum Uniwersytetu Jagiellońskiego (dalej cyt. MUJ), nr 3981, 3983.

[77] Fotografia znana z publikacji: „Architekt" 1914, t. 15, nr 3, il. po s. 54.

[78] MUJ, nr inw. 3984.

[79] Znana z publikacji: Tomkowicz S.: *Plan Rynku krakowskiego*…, il. 19.

[80] ANKr, nr inw. 89.

Pałac Pod Krzysztofory na rogu Rynku Głównego i ulicy Szczepańskiej; reprod. z: „Architekt" 1914, z. 3

w zakamarkach archiwów i wśród prywatnych, rodzinnych pamiątek można będzie natrafić na materiały istotne dla wiedzy o ludziach i ich dziełach, a w murach pałacu – mimo starannych badań architektonicznych i stratygraficznych analiz tynków – zapewne długo jeszcze będzie się natrafiać na niemniej istotne źródła historyczne: detale architektoniczne, reszty malarskiego wystroju. Ale sto lat badań pałacu – bo wszak niemal tyle upłynęło od publikacji Franciszka Kleina – domaga się podsumowania zgodnego z wiedzą z dnia dzisiejszego.

Trzeba więc najpierw przedstawić „wpisywanie" najstarszej, kamiennej zabudowy w strukturę urbanistyczną Krakowa Wielkiej Lokacji roku 1257. Trzeba odnieść owe pierwociny nie tylko do kontekstu krakowskiego – mieszczan szybko bogacących się, pozbawionych jeszcze większych ambicji estetycznych i poprzestających na imponowaniu kamiennymi „wieżami" przypominającymi rycerskie zamki – lecz i do tła europejskiego (a przynajmniej środkowoeuropejskiego), w tym zwłaszcza do dużych miast prawa magdeburskiego. Następny etap wiązałby się z charakterystyką kolejnych właścicieli: narastanie przyrynkowych kamienic, z Krzysztoforami na czele, ukazane na schematach opracowanych przez Waldemara Komorowskiego oraz Łukasza Holzera i Stanisława Cechosza. Etap ten nieprzypadkowo odpowiada rozkwitowi krakowskiej kultury i sztuki w dobie odbudowy Królestwa Polskiego u schyłku rządów Władysława Łokietka oraz w ciągu panowania Kazimierza Wielkiego i Ludwika Węgierskiego (czy raczej regencji Elżbiety Łokietkówny), a więc znamiennej fazie w dziejach krakowskiej architektury, wyodrębnionej wyraźnie po raz pierwszy przez patrzącego „z zewnątrz", angielskiego badacza Paula Crossleya[81]. Należałoby tu zająć się – przynajmniej w formie hipotez – postacią owego Spicymira, uchwyconego przez Celinę Bąk-Koczarską i jego domniemanym

[81] Crossley P.: *Gothic Architecturein the Reign of Kasimir the Great. Church Architecture in Lesser Poland 1320–1380*. Kraków 1985. Podobnie ową fazę przeobrażeń architektury krakowskiej (małopolskiej) określają inni badacze, koncentrując się głównie na architekturze sakralnej. Zob. Miłobędzki A.: Późnośredniowieczne typy sakralne w architekturze ziem polskich. W: *Późny gotyk. Studia nad sztuką przełomu średniowiecza i czasów nowożytnych. Materiały Sesji Stowarzyszenia Historyków Sztuki, Wrocław 1962*. Warszawa 1965, s. 85–91; idem: recenzja pracy Crossleya. „Biuletyn Historii Sztuki" 1987, t. 44, nr 1–2, s. 180–184; Węcławowicz T.: *Gotyckie bazyliki Krakowa, „czyli można konstrukcję kościołów krakowskich XIV wieku uważać za cechę szczególną ostrołuku w Polsce?"*. Kraków 1993; idem: recenzja pracy Crossleya. „Folia Historiae Artium" 1987, t. 23, s. 165–174; Grzybkowski A.: *Małopolskie kościoły XIV wieku* (recenzja pracy Crossleya). „Kwartalnik Architektury i Urbanistyki" 1986, t. 31, nr 2, s. 201–218.

Pałac Pod Krzysztofory – widok z placu Szczepańskiego; reprod. z: „Architekt" 1914, z. 3

związkiem z tak potężnym w omawianej dobie rodem Leliwitów[82]. Skok jakościowy pomiędzy poziomem artystycznym najstarszych kamienic a kamienicami doby kazimierzowskiej ująć tu należy jako odzwierciedlenie potrzeb estetycznych i poziomu intelektualnego elit krakowskiego społeczeństwa: mieszczaństwa, rycerstwa, duchowieństwa: ówczesne Krzysztofory są doskonałym dokumentem dla tego zjawiska.

Przekształcenia doby późnego gotyku i progu epoki nowożytnej – coraz lepiej uchwytne dzięki badaniom architektonicznym – trzeba ująć na tle (albo jako fragment tła) osiągnięć elit mieszczańskich w szczytowym okresie rozwoju miasta. Odnośnie do czasów nieco późniejszych (druga połowa XVI wieku) należałoby zastanowić się nad kryzysem Krzysztoforów (odzwierciedlonym we wspomnianych lustracjach), tak wydawałoby się sprzecznym z pozycją ówczesnych właścicieli, m.in. Bonerów i Morsztynów.

Wraz z wiekiem XVII doszlibyśmy do transformacji mieszczańskiej (chociaż często pozostającej już w rękach szlacheckich) kamienicy w magnacki pałac, a więc do charakteryzowanych przez Waldemara Komorowskiego zjawisk słabnięcia elit mieszczańskich i wzrostu znaczenia magnaterii. Zjawisko to pogłębiało się przy tym – jakby w sprzeczności wobec utraty stołecznej funkcji Krakowa[83] – w XVII stuleciu, a więc w dobie, gdy najefektowniejsze miejskie rezydencje magnackie kształtowane były w Warszawie. Potrzebne są tu analizy porównawcze nie tylko krakowskiej i warszawskiej architektury pałacowej, ale i stylu życia mieszkańców krakowskich i warszawskich rezydencji, a więc zjawisk w skali Europy Środkowej najpełniej chyba przeanalizowanych w Pradze[84], a na naszym gruncie oczekujących dopiero na syntetyczne ujęcia. A także szerzej: prześledzenia tła europejskiego, adaptacji wzorów płynących z Zachodu, szczególnie z Włoch i Francji, a także z Austrii i Czech. Należałoby postawić pytanie, w jakim stopniu obniżająca się ranga Krakowa i obniżający się prestiż, wynikający z posiadania tu siedziby, wpływały na redukowanie owych świetnych wzorów, co znalazło zapewne odzwierciedlenie w tak charakterystycznych dla nowożytnego Krakowa adaptacjach „zastanych" budowli, służących w przeszłości innym celom i zupełnie innym mieszkańcom. I wreszcie – upadek Rzeczypospolitej, a wraz z nim upadek Krakowa i upadek pałaców. Czy może być bardziej wymowne i bardziej tragiczne świadectwo tej epoki niż historia jednego z kolejnych właścicieli pałacu – krakowskiego biskupa Kajetana Ignacego Sołtyka?

Począwszy od XVIII wieku dzieje ludzi zamieszkujących Krzysztofory będą coraz wyraźniej dominować nad dziejami

[82] Por. Dworzaczek W.: *Leliwici Tarnowscy. Z dziejów możnowładztwa małopolskiego w XIV–XV w.* Warszawa 1971.

[83] Por. Małecki J.M.: Kraków po roku 1609 – „stolica opuszczona". W: *Kraków stołeczny. Materiały sesji naukowej odbytej 18 kwietnia 2009 roku*. Red. J.M. Małecki. Kraków 2010, s. 17–30; Krasnowolski B.: Sztuka Krakowa 1. połowy XVII wieku – między stołecznością a prowincjonalizmem. W: *Kraków stołeczny*…, s. 31–70.

[84] Por. *Život pražských paláců. Šlechtické paláce jako součást městského organizmu od středověku na práh moderní doby*. Red. O. Fejtová, V. Ledvinka, J. Pešek. Praha 2009.

architektury (substancji). Trzeba tu wyeksponować m.in. początki krakowskiego teatru związane z działalnością Jacka Kluszewskiego, trzeba przedstawić tragiczne epizody z dziejów powstania krakowskiego 1846 roku (tak krytycznie ukazane przez Józefa Wawel Louisa). Dla końca XIX i początku XX stulecia należy zaakcentować znamienne starcie się dwóch postaw, właściwych krakowianom do dzisiaj: konserwatorskiej i uważanej za „postępową". W imię tej drugiej narastały zjawiska degradujące pałac, sprowadzany do roli czynszowej kamienicy z handlowym przyziemiem, co już w 1865 roku znalazło odzwierciedlenie w zeszpeceniu bryły (jakże trwałym!) i znamiennym kontraście między poziomem artystycznym realizacji z doby baroku i nowych czasów. Wystarczy tu zestawić nazwiska: z jednej strony Konstantego Tencalli, Jakuba Solariego i Baltazara Fontany, z drugiej Maurycego Tlachno, autora dziesiątek czynszowych kamienic. Kulminacją tego starcia były decyzje władz miejskich (tak często zdominowanych przez wielbicieli „postępu" utożsamianego z komercją) o rozbiórce pałacu, by wpływowy kupiec mógł tu mieć swój bazar. I przypadkowy sukces środowiska „konserwatorskiego": w obliczu I wojny światowej tak znaczna budowla nie mogła być po prostu zburzona, bo potrzebowało jej wojsko. Podjęte w rezultacie prace – które w szerszym tego słowa znaczeniu można by nazwać konserwatorskimi – to ciekawy, a mało znany przyczynek do działalności znanego później, wówczas młodego krakowskiego architekta Wacława Krzyżanowskiego (1881–1954).

Dotychczasowe prace dotyczące pałacu Pod Krzysztofory pisane były głównie przez historyków sztuki i architektury, koncentrujących się na materialnej substancji, albo przez historyków, dla których najważniejsi byli ludzie, ich losy i wydarzenia. Postulowana synteza winna łączyć oba spojrzenia. Monografia pałacu (jak każdego dzieła budownictwa, od chałupy poczynając, a na monumentalnych rezydencjach i świątyniach kończąc) ma ukazać historię przekształceń architektonicznych na tle historii ludzi, którzy o tych przekształceniach decydowali i którzy ich dokonywali. Można też – co jest sprawą umowną – rzecz odwrócić: pokazać dzieje ludzi na tle architektonicznych przekształceń budowli. Bo, jak pisał przed laty Tadeusz Chrzanowski (1926–2006), „Człowiek stworzył zabytki i tworząc je obdarzył jakby cząstką własnego istnienia. Dzieła sztuki żyją tylko w związku z człowiekiem i jeśli ten kontakt się urywa lub traci swój opiekuńczy charakter, następuje zagłada (…). Budynek żyje tak długo, jak długo korzysta zeń człowiek. Człowiek stanowi jego krew, jego tlen i może coś jeszcze więcej[85]. A historia sztuki – to tylko (czy aż) część historii: Max Dvořak uprawiał historię sztuki jako historię ducha (…); wydaje się, że powinna być ona uprawiana jako integralna część historii w ogóle"[86].

Krzysztofory Palace – State of Research, Description of Sources, Academic Postulates

Research on the history of the palace and its inhabitants has a long tradition, starting with the brief notes appearing in the works of Ludwik Łepkowski (1847), Ambroży Grabowski (1852) and Józef Wawel-Louis (1890), through the mentions of local legends (Klemens Bąkowski, 1898), the studies on the families who lived here, i.e. the Korycińskis (Konstanty Hoszowski, 1862), the Morsztyns (Stanisław Krzyżanowski, 1898), the Cyruses (Adam Chmiel, 1898), the De Stezis (Jan Ptaśnik, 1913), through the first monograph on the building's architecture (Franciszek Klein, 1914) written in protest against the plan to demolish this valuable monument. The findings of the latter author focusing on the activities of Adam Kazanowski in the 1640s were further elaborated upon by Julian Pagaczewski who analysed the later stucco decorations in the context of Baldassare Fontana's works (1938). A piece of important source material documenting the division of the estate among the heirs made in 1639 was published by Stanisław Tomkowicz (1922). A significant contribution was made by Jerzy Kossowski who in his unpublished paper (1953) defined the two major phases of the palace's development, relating the first phase with Kazanowski, and the second phase (1862–1864) with Wawrzyniec Jan Wodzicki and architect Giacomo Solari. These findings were by and large sustained by Adam Miłobędzki in his synthetic work on 17th-century Polish architecture (1980); Miłobędzki associated Kazanowski's activity with the gallery and the loggia in the inner courtyard, and pointed to the affinity of these architectural elements with the works of Constantino Tencalla. A monograph by Mariusz Karpowicz (1992) has been essential for the more recent studies on Fontana; papers by Henryk Świątek (1984) and Maria Zientara (1986) discuss the artist's contribution to the creation of the palace's decor. Celina Bąk-Koczarska's study (1999) was a critical step forward in the research on the past owners and residents of Krzysztofory Palace; also noteworthy are the entries on Adam Kazanowski and Jacek Kluszewski included in *Polski słownik biograficzny* [The Polish bibliographic dictionary]; the latter man's services for the early development of theatre in Kraków were presented by Kazimierz Nowacki (1991).

Among the notable contributions to the research on the oldest history of building development in this settlement plot (burgher houses) we should mention analyses of urban development by Władysław Grabski (1960–1970) and Józef Jamroz (1968), as well as unpublished studies in this

[85] Chrzanowski T.: *Konserwacja zabytków w Polsce po II wojnie światowej*. „Znak" 1966, t. 18, s. 914–932.

[86] Idem: *Sztuka w Polsce. Od I do III Rzeczypospolitej – zarys dziejów*. Warszawa 1998, s. 9.

field written by Bogdana Książek and Jolanta Laskowicka (1976), and by Stanisław Sławiński and Joanna Hiżycka (1994); the latter study enabled us to isolate the oldest stone building (erected at the turn of the 13th and the 14th century) as a stone structure with a square floor plan, located at the back of the settlement plot. An analysis of the significant written sources dated 1556 and 1570 was carried out by Bożena Wyrozumska (1989).

Architectural research carried out by Waldemar Niewalda and Aleksander Filipowicz (1980) and by Marek Łukacz (2000) resulted in the delineation of the stratigraphy of mediaeval basement walls.

In their unpublished study (2001), Waldemar Komorowski and Bogusław Krasnowolski made an attempt to synthesize and elaborate on the abovementioned research by defining the hypothetical phases of the building's architectural development through the ages, from the mediaeval burgher houses, through the baroque palace, through the alterations introduced in the 19th and the 20th centuries.

A more precise delineation of the older phases of the structure's development was presented in the architectural research conducted by Łukasz Holcer and Stanisław Cechosz (2007) in connection with the adaptation of the basements by the Historical Museum of the City of Kraków and the exposition of the perron. We should also note the progress in Komorowski's research on the architecture of Kraków burgher houses and urban mansions (2003, 2007), and Genowefa Zań-Ograbek's findings concerning the emblem of Krzysztofory Palace (a paper included in the present volume).

Essential written sources include surveying books, *Acta consularia*, and the documents of Wawrzyniec Jan Wodzicki and Maria Anna Wodzicka, née Gratt deposited at the Ossolineum Library in Wrocław, while Dominik Pucek's plan of the Market Square (1787) and the design for the palace's adaptation (1796) are the earliest planning sources. Iconographic material was studied by the team of the Studio of the Iconography of Kraków (a department of the National Museum in Kraków) headed by Jerzy Banach (1998).

As an outstanding architectural monument, Krzysztofory Palace requires a monograph study that would discuss its architectural transformations in the light of the history of the people who ordered and implemented them.